

УДК: 94 (100-87)

DOI 10.24412/2413-2004-2023-1-13-20

**ИТТИҲОДҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ
ВА ФАӢОЛИЯТИ ОНӢО
ДАР ТОҶИКИСТОНИ
ШИМОЛӢ (1924-1935)**

Исмоилов Умедҷон Шаробидинович,
докторанти PhD, кафедраи таърихи халқи
тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон
Ғафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**ПРОМЫСЛОВЫЕ СОЮЗЫ
И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
В СЕВЕРНОМ ТАДЖИКИСТАНЕ
(1924-1935)**

Исмоилов Умедҷон Шаробидинович,
докторант PhD кафедри истори таҷикистонии
народа ҒОУ “ХГУ им. академика Б. Гафурова”
(Худжанд, Таҷикистон)

**INDUSTRIAL UNIONS AND
THEIR ACTIVITIES IN
NORTHERN TAJIKISTAN
(1924-1935)**

Ismoilov Umedjon Sharobidinovich, Doctoral
student PhD of the department of home history and
archeology under the SEI “KhSU named after
academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan).
E-MAIL: umedjon300394@gmail.com

Масъалаи таърихи иттиҳодҳои истеҳсолӣ ва фаъолияти онҳо дар Тоҷикистони Шимолӣ (1924-1935) мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Фаъолияти иттиҳодҳои саноатӣ аз лиҳози иқтисодӣ ва таърихӣ омӯхта шуда, ҷанбаҳои муҳими он муайян карда шудааст. Бояд гуфт, ки дар ин давра иттиҳодҳои саноатӣ дар нешрафти соҳа аҳамияти калонро соҳиб буданд. Фаъолияти иттиҳодҳои саноатӣ дар солҳои 1924-1935 дар Тоҷикистони Шимолӣ аз як тараф ба он мусоидат намуд, ки соҳаҳои гуногуни саноат дар минтақа инкишоф ёбанд ва аз тарафи дигар синфи коргари сермиллати Тоҷикистони Шӯравиро муттаҳид намуд. Маҳз иттиҳодҳои саноатӣ ба он мусоидат намуданд, ки истеҳсолот мутамарказ гардида синфи коргари тоҷик ташаккул ёбад. Ҳаминро бояд қайд кард, ки артелҳоро дар ин давра иттиҳодҳо муттаҳид менамуданд. Вазифаи ин иттиҳодҳо мутамаркиз намудани истеҳсолот ва назорат аз болои фаъолияти артелҳо буд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистони Шимолӣ, иттиҳоди истеҳсолӣ, саноат, артел, синфи коргари тоҷик, ташкилотҳои истеҳсолӣ

Рассматривается история производственных объединений Северного Таджикистана в 1924-1935 гг. Изучается деятельность производственных кооперативов в составе производственных объединений. Отмечается, что в этот период артели объединялись в союзы. Задачей этих союзов была централизация производства и контроль над деятельностью артелей. Выделено, что данный вопрос имеет большое научное и практическое значение. Деятельность производственных союзов Северного Таджикистана в 1924-1935 гг. с одной стороны способствовала развитию различных отраслей промышленности региона, а с другой стороны объединила многонациональный рабочий класс Советского Таджикистана. Именно производственные союзы способствовали централизации производства и формированию таджикского рабочего класса. Эти союзы установили кооперацию между кооперативами, тем самым облегчая отношения между работниками.

Ключевые слова: Северный Таджикистан, промысловый союз, промышленность, артель, таджикский рабочий класс, производственные организации

The article dwells on the issue beset with the history of production associations in Northern Tajikistan (1924-1935). The author of the article considers productional cooperatives activity in

the composition of productional associations. It is underscored that referring to the relevant period artels united in unions. These unions task was the centralization of production and control over artels activities. The author lays an emphasis upon the idea that the issue in question is of great scientifico-practical importance. Productional unions activities of Northern Tajikistan in 1924-1935, on the one hand, it contributed into various industries development in the region, and on the other hand, it united the multinational working class of Soviet Tajikistan. Namely, the former in question promoted the centralization of production and Tajik working class formation. The relevant unions established cooperation between cooperatives, thereby facilitating relations between workers.

Key words: Northern Tajikistan, industrial association, industry, artel, Tajik working class, production organizations

Аксари соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дар замони шӯравӣ тавассути иттиҳодҳо идора карда мешуд ва дар соҳаи саноат низ ин гуна иттиҳодҳо ҳамчун зерсохтори Вазорати саноат дар маҳалҳо ташкил карда мешуданд. Иттиҳод ин шакли мутамаркази идоракуни ба ҳисоб мерафт, ки якҷанд ташкилотҳоро муттаҳид менамуд. Иттиҳодҳои истеҳсоли асосан аз артелҳои саноатӣ, ки хоси солҳои 20-ум ва 30-юм мебошанд таркиб ёфта буданд. Артел иттифоқи ихтиёрии одамон барои меҳнати дастачамъона мебошад, ки маҳсули меҳнат байни аъзои он баробар тақсим карда мешавад. Артелҳо дар соҳаҳои истеҳсолот, хизматрасонӣ ва истеъмоли ташкил карда мешуданд. Ҳадафи артел муттаҳид намудани коргарон ва баланд бардоштани сифату ҳаҷми маҳсулот буд. Базаи модию техникӣ ва шароити иқтисодии Тоҷикистони Шимолӣ барои ташкил кардани зафоду фабрикаҳо дар солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юм кифоя набуд. Бинобар ин ҳукумати шӯравӣ ташкили артелҳои саноатиро роҳандозӣ намуд. Минбаъд маҳз бо роҳи муттаҳид намудани артелҳо иттиҳодҳои истеҳсоли ташкил карда мешуданд.

Дар замони шӯравӣ иттиҳодҳои муттаҳидкунандаи ташкилотҳои истеҳсоли дар ташаккули сохтори иқтисодии ҷомеа саҳми калон доштанд. Лозим ба қайд аст, ки ин гуна иттиҳодҳо дар асоси принципҳои сотсиализм ташкил меёфтанд, ки дар соҳаи саноат шакли маъмули он иттиҳоди истеҳсоли ба шумор мерафт. Бояд хотиррасон намуд, ки коллективизм яке аз принципҳои асосии сиёсати иқтисодии давлати шӯравӣ маҳсуб меёфт.

Иттиҳодҳои истеҳсоли дар ташаккули саноат дар мамлакат саҳми назаррас гузоштанд ва зимнан таърихи ин қабил иттиҳодҳо дар Тоҷикистони Шимолӣ дар давраи омӯхташаванда ба зердавраҳои зерин тақсим намудан мумкин аст:

1. Аз соли 1920 то соли 1925 – давраи ибтидоии ташкили иттиҳодҳои истеҳсоли;
2. Аз соли 1925 то соли 1929 – давраи ташаккул ва инкишофи аввалин иттифоқҳои саноатӣ;
3. Аз соли 1929 то соли 1935 – давраи афзоиш ва инкишофи иттифоқҳои истеҳсоли саноатӣ;

Қарорҳои Ҳизби Коммунистӣ дар бораи саноати ҳунармандӣ ҳамчун як соҳаи муҳими саноат ба рушди босуръати он мусоидат намуд. Масалан, дар охири давраи сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ) дар шаҳри Хучанд 12 дукони давлатӣ, 14 дукони дастачамъона ва 648 дукони шахсӣ амал мекарданд, ки ин дуконҳо аҳли заҳматкашро бо маҳсулоти ниёзи аввал таъмин менамуданд [14, с.243]. Пешрафти корҳо дар соҳаи саноати ҳунармандӣ ва ташкил кардани артелҳо ба он мусоидат намуд, ки Ҳизби Коммунистӣ ва ҳокимияти иҷроияи шаҳри Хучанд вазифаҳои сиёсати нави иқтисодиро иҷро кард ва барои ташаккули саноат дар минтақа қадамҳои нахустини худро гузошта буд.

Ахамияти бузург доштани саноати дастачамъиро ба назар гирифта КМ ХК (6) Туркистон дикқати худро ба ташкили артелҳои саноатӣ равона кард ва ба туфайли он теъдоди артелҳо дар округи Хучанд зиёд шуд. То соли 1924 дар округи Хучанд зиёда аз 3500 нафар хунармандон муттаҳид карда шуданд. 1700 нафарашон хонакор буданд, ки ин пеш аз ҳама ба зиёд шудани истеҳсоли молҳои саноатӣ мусоидат намуд [14, с.243].

Қорӣ гардидани сиёсати нави иқтисодӣ дар аввал аҳволи иқтисодии хунармандонро хеле бад кард, зеро хунармандон ба меҳнати дастачамъӣ одат накарда буданд. Гузашта аз ин қисми зиёди хунармандон дар оғози марҳила ташкил шудани артелҳо муттаҳид шудан намехостанд. Аммо бо гузашти вақт қариб 90%-и хунармандон дар артелҳо муттаҳид карда шуданд, ки ин раванд барои зиёд шудани истеҳсоли маҳсулот заминаи мусоид фароҳам овард.

Солҳои 1923-1924 дар ҳудуди Хучанд ва ғирду атрофи он теъдоди кооперативҳои хунармандӣ афзуда, шумораи зиёди хунармандонро муттаҳид намуда буданд. Бояд гуфт, ки артел дар пешрафти саноат дар замони шӯравӣ мақоми хосаро ишғол мекард, бинбар ин ташкилҳои артелҳоро қадами аввалин дар роҳи саноатикунони мамлакат номидан мумкин аст. Хунармандон дар артелҳо муттаҳид гардида, малакаи меҳнати дастачамъона ҳосил мекарданд. Дар натиҷаи ташкили артелҳои истеҳсоли синфи корғари тоҷик шакл гирифт ва ба шароити нави иқтисодӣ мутобик шуд.

Тараққиёти саноат дар Хучанд ва ғирду атрофи он нисбати Душанбе ва атрофи он баландтар буд. Агар ба маълумоти омории соли 1924 нигарем маълум мешавад, ки дар шаҳри Душанбе ва атрофи он 673 ташкилоти саноатии хунармандон фаъолият менамуд, ки дар онҳо 787 хунарманд аз ҷумла 24 оҳангар, 242 собунпаз, 344 рағанқаш, 9 чармгар ва 18 бофанда меҳнат мекарданд. Соли 1924 дар шаҳри Хучанд зиёда 1500 хунармандон машғули кор буданд, ки тақрибан 900 нафари онҳо ба артелҳои истеҳсоли чалб шуда буданд. Мувофиқи маълумоти омории соли 1927 дар Хучанд ва ноҳияҳои ғирду атрофи он 12 ҳазор ташкилоти саноатии хунармандӣ фаъолият мекарданд, ки дар онҳо қариб 19 ҳазор хунармандону корғарон машғули меҳнат буданд. Оғози ташкилҳои артелҳои саноатӣ дар шаҳри Хучанд бо ташкилҳои кооперативи “Бофанда” дар соли 1920 рост меояд. Бояд ёдовар шуд, ки ташкилҳои артелҳои мутамаркизи саноатӣ дар Хучанд асосан аз соли 1926 оғоз ёфта буд.

Дар ҶМШС Тоҷикистон артелҳои “Чармгар”-и шаҳри Душанбе ва “Оҳангарон”-и Қаротегину Ғарм аз ҷумлаи аввалин артелҳо ба ҳисоб мерафтанд. Соли 1928 дар ҶМШС Тоҷикистон 41 артел амал мекард, ки дар онҳо 6 ҳазор нафар, аз ҷумла 2705 нафар занон кор мекарданд [15, с.243].

То соли 1924 ташкилотҳои саноатии шаҳри Хучанд ва атрофи он муттаҳид набуданд ва танҳо соли 1924 ба артелҳои саноатии ҶШС Узбекистон ҳамроҳ карда шуданд ва баъдтар аз соли 1926 Иттифоқи ташкилотҳои саноатии вилояти Самарқанд ташкил ёфт, ки ба ҳайъати он ташкилотҳои саноатии округи Хучанд низ дохил мешуданд. Соли 1928 миқдори артелҳо дар минтақа аз 30 адад гузашт. Бинобар ин ҳукумати Узбекистони Шӯравӣ таъсиси “Иттифоқи истеҳсолии округи Хучанд”-ро зарур шуморид [1].

Ҳамин тавр “Иттиҳоди истеҳсолии округи Хучанд” (Оқрпромсаюз) моҳи сентябри соли 1928 дар базаи мавҷудаи ташкилотҳои саноатии ноҳияи Хучанд ташкил ёфт, ки вазифаи асосии ин иттиҳод ба амал баровардани нақшаҳои ҳукумат дар соҳаи саноат ва назорат ба фаъолияти артелҳо буд. Дар соли 1928 ба ҳайъати Иттиҳоди саноатии округи Хучанд 13 артел аз ҷумла “Бофанда”, “Қаннодон”, “Собунпазон”, “Чармгарон”, “Оҳангарон”, “Дуздангон”, “Дуредгарон”, “Тамоқучиён”, “Музадузон”, “Кулолгарон”, “Борқашҳо”, “Нонпазон” ва “Ангиштқанон” дохил мешуданд, ки артелҳои мазкур дар муносибатҳои истеҳсоли ва савдо баробарҳуқуқ буданд. Ҳар яки онҳо дар Пленуми Иттиҳод намояндагони худро доштанд ва

таввасути овоздихӣ ва пешниҳодҳо ҳуқуқҳои худро ҳимоя менамуданд ва ҳамчунин онҳо барои рушди минбаъдаи артелҳо саҳми калон мебозиданд. Дар соли 1928 аз 13 артели Иттиҳоди истеҳсолии округи Хучанд 25 аъзои пленум интиҳоб шуда буданд, ки он мақоми олии идоракунии Иттиҳоди истеҳсолии округи Хучанд буд. Дар ин давра аз артели “Бофанда” – Г.Сидикова, А.Ғозиева ва С.Рустамова, аз артели “Қаннодон” – С.Ғоибова ва М.Осимова, аз артели “Собунпазон” – М.Шоҳмирсаидов, З.Каримова ва М.Мақсудова, аз артели “Чармгарон” – С.Масаидов ва Д.Маҳкамов ва дигарон аъзои фаъоли пленум буданд [1].

Моҳи августи соли 1927 “Иттиҳоди коргарони кӯҳӣ” ташкил ёфт, ки ин иттиҳод 2232 нафар кӯҳканоноро муттаҳид менамуд ва ҳамаи ин коргарон дар артелҳо ва конҳои коркарди ангишт, нафт ва намак кор мекарданд. Ба ҳайъати ин иттиҳод артелҳои “Ангиштканон”, “Намаки Қамишқурғон”, “Сулукта”, “Кизил-Кия”, “Кони ангишти Шӯроб”, “САНТО”, ва “Қушбулоқ” дохил мешуданд. Дар заминаи сиёсати саноатикунонӣ дар солҳои 30-юм корхонаи маъдантозакунии Консой ва комбинати металлургияи кӯҳӣ дар кони Такелӣ, ки асосан ба истихроҷ ва коркарди металлҳои ранга машғул буданд, сохта ба истифода дода шуданд.

Бояд гуфт, ки дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ баъди шаҳри Хучанд Конибодом аз ҷиҳати пешрафт ҷойи дуҷумро ишғол мекард. 14 июни соли 1928 Иттиҳоди истеҳсолии ноҳияи Конибодом ташкил ёфт, ки ин иттиҳод 7 артелро муттаҳид менамуд [2]. Гуфтан ба маврид аст, ки то ин давра артелҳои Конибодом муттаҳид набуданд. Иттиҳоди истеҳсолии Конибодом артелҳои “Бофанда”, “Мӯзадӯзон”, “Оҳангарон”, “Чармгарон”, “Занҳо”, “Қаннодон” ва “Нонпазон” – ро дар бар мегирифт. Ҳар яке аз ин артелҳо дар идораи Иттиҳоди саноатии Комитети инқилобии ноҳия намояндагони худро доштанд. Намояндагони Иттиҳоди саноатӣ аз артели “Бофанда” Ш.Ҳошимов, аз артели “Мӯзадӯзон” Юсупов Раззоқ, аз артели “Оҳангарон” О.Холмуҳаммадов, аз артели “Коркардаи пӯст” Алимов Раҳмон, аз артели “Занҳо” Л.Михайловская, аз артели “Қаннодон” А.Рустамов ва аз артели “Нонпазон” Юсупов Шариф буданд [2].

Дар охири соли 1928 дар идораи “Иттиҳоди истеҳсолии округӣ” 20 нафар кор мекарданд [3]. Бояд гуфт, ки солҳои 1926-1929 Иттиҳоди истеҳсолии ноҳияи Хучандро Шодиматов Душтмат роҳбарӣ менамуд ва дар қори ташаққули Иттиҳод саҳми Акрамов Мансур ва Аминов Азиз низ назаррас буд. Соли 1929 дар ҳайъати идораи Иттиҳод тағйирот ҷорӣ карда шуд, ки акнун ба ҷои 20 нафар 22 нафар кор мекарданд ва Саидов Абдуқодир Иттиҳодро роҳбарӣ менамуд. Дар заминаи тағйироти ҷашмрас дар Иттиҳод иттифоқи касаба ташкил карда шуд. Тибқи талаботи сиёсати он замон барои мансаби баландро ишғол кардани кормандон узвияти онҳо ба Ҳизби коммунистӣ нақши халқунанда мебозид [2].

Дар солҳои 1928 – 1929 ба ҳайъати Иттиҳоди саноатии округи Хучанд артелҳои “Бофанда”, “Қаннодон”, “Кулолгарон”, “Оҳангарон”, “Чармгарон”, “Заргарон”, “Дуздандагон”, “Трикочиён”, “Тамоқучиён”, “Соҳтмончиён”, “Аробакашҳо”, “Кирокашҳо”, “Рангрэзон”, “Крупская”, “Роҳат”, “Намаки Қамишқурғон”, “Баяут-Батрак” (Мардикорон), Артелҳои Конибодом ва Исфара дохил мешуданд [4].

Бояд гуфт, ки шумораи артелҳо рӯз аз рӯз меафзуд ва мутаносибан миқдори коргарон низ зиёд мешуд. Анар 1 октябри соли 1928 дар 20 артели тобеи Иттиҳоди истеҳсолии ноҳиявии Хучанд ҳамагӣ 2295 нафар кор мекарда бошанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 1929 ба 3646 нафар баробар гардид ва ин аз он дарак медиҳад, ки шумораи коргарон дар давоми 1 сол 1351 нафар зиёд шудааст. Артелҳои “Бофанда” (бо 1355 нафар аъзо), “Чармгарон” (бо 287 нафар аъзо), “Соҳтмончиён” (бо 160 нафар аъзо), “Намаки Қамишқурғон” (бо 208 нафар аъзо) ва артелҳои Исфара (бо 218 нафар аъзо) калонтарин ба ҳисоб мерафтанд [4].

Қайд қардан бамаврид аст, ки Хукумати Шӯравӣ артелҳоро ҳамачиҳата дастгирӣ намуда, дар бисёр мавридҳо кӯмаки молиявӣ мерасонид. Мисол, 28 августи соли 1930 даҳ артели аъзои иттиҳод ба маблағи умумии 60000 рубл вом (заём) гирифтанд, ки аз ин миқдор 49895 рубл ба 1477 нафар коргарон тақсим карда, маблағи боқимонда барои хариди таҷҳизот сарф карда шуда буд. Шумораи умумии коргарони ин артелҳо 2586 нафарро ташкил мекард. Лозим ба таъкид аст, ки ба тӯфайли кӯмакҳои давлат артелҳои истеҳсоли рушд мекарданд, сатҳу сифати маҳсулот беҳтар мегардид ва дар ғани гардонидани бозори дохилӣ ҳиссаи арзанда мегузошт [5].

Як нуқтаи чолибро бояд ёдовар шуд, ки инкишофи истеҳсолоти артелӣ дар Хучанд ба минтақаҳои гирду атрофи он низ таъсири мусбат расонид. Мисол, соли 1930 дар ноҳияи Ашт “Иттиҳоди истеҳсолии артелҳои хунармандии ноҳияи Ашт” ташкил ёфт, ки ба ҳайъати он 6 артел, аз ҷумла “Бофанда”, “Соҳтмончиён”, “Нонпазон”, “Қаннодон”, “Дӯзандагон” ва “Музадӯзон” дохил мешуданд [5].

Дар ноҳияи Ашт “Иттиҳоди оҳангарони ноҳияи Ашт” амал мекард, ки артели мазкур барои мардум асбобҳои рӯзгор истеҳсол менамуд. Махсусан деҳқонони ноҳия аз дастрасии устоҳои оҳангар васеъ истифода бурда, ҳосили фаровон мегирифтанд. Дар маҳсулоти ин артел тамғаи “АШТ” зада мешуд, ки то ҳол устоҳои Ашт ин тамғаро истифода мекунанд. Артел барои деҳқонону касибон асбобҳои гуногун, аз қабилӣ каланд, бел, чок, теша, табар, дос, арра ва ғайра тайёр мекард. Дар назди устоҳо шогирдони зиёд таълим гирифта, нозуқиҳои ин хунарро меомӯхтанд.

Дар охири соли 1931 “Иттиҳоди истеҳсолии артелҳои бофандагӣ” ташкил ёфт, ки ба ҳайъати он артелҳои “Бофанда” ва “Занони озоди Шарк” дохил мешуданд. Ин артелҳо пештар ба ҳайъати “Иттиҳоди истеҳсолии байниноҳиявӣ” дохил шуда буданд. Дар иттиҳоди истеҳсолии артелҳои бофандагӣ 1288 нафар аз ҷумла 960 нафарашон дар артели “Бофанда” ва 368 нафари дигар дар артели “Занони озоди Шарк” кор мекарданд. Бояд гуфт, ки мақсад аз ташкили чунин як иттиҳод ин мутамаркиз гардонидани истеҳсолот буд [6].

Бояд гуфт, ки барои назорат аз болои артелҳо бо ибтикори Ҳизби Коммунистӣ дар артелҳо пайваста тафтишот гузаронида мешуд. Масалан 16 августи соли 1932 комиссия дар ҳайъати ҳуқуқшинос А. Авиносов ва муҳосиб С. Борисов дар артели “Занони озоди Шарк” тафтишот гузаронида шуд. Муайян гардид, ки нақшаи семоҳаи якум дар ҳаҷми 250% иҷро карда, барои иҷрои нақшаҳои дар пешистода омодагӣ хуб ба роҳ монда шудааст. Артел то 16 августи соли 1932 мувофиқи нақшаи семоҳаи якум ба маблағи 13315 рубл маҳсулот истеҳсол карда буд [6].

Бо назардошти аҳамияти иқтисодии артелҳо, дар давраи бӯҳрон ба онҳо ёрии молиявӣ расонида мешуд. Чунончи, соли 1931 бо сабаби дучори бӯҳрон гардонидани Иттиҳоди бофандагон ва кам шудани фоидаи он ба артел дар ҳаҷми 10000 рубл қарзи имтиёзноки давлатӣ пешниҳода карда шуд. Иттиҳоди бофандагон санаи 25 апрели соли 1932 ҳамаи хароҷотҳоро пардохт намуда аз муҳосираи иқтисодӣ баромад. Ёдовар мешавем, ки пештар тамоми моликияти артел аз ҳисоби иҷро нагардонидани нақшаҳо ба назорат гирифта шуда буд [7]. Минбаъд иттиҳод фаъолияти худро дар асоси вазифаҳои дарпешгузашташуда идора дода, ба мувафаксиятҳои калони истеҳсоли ноил гашт.

Гуфтан ба маврид аст, ки истеҳсоли маҳсулот дар Иттиҳоди бофандагон рӯз то рӯз зиёд мешуд. Масалан дар Иттиҳоди бофандагон дар соли 1931 ба маблағи умумии 402579 рубл даромад гирифт. Дар низоми саноати сабук “Иттиҳоди бофандагон” нақши калон мебозид ва тақрибан 75%-и даромади умумии саноати Тоҷикистони Шимолиро ин иттиҳод меод. Бояд ёдовар шуд, ки дар солҳои 30 – юм иттиҳод ба истеҳсолкунандаи асосии матоъ дар мамлакат тағдил ёфта буд [8].

Барои дар амал татбиқ намудани сиёсати иқтисодӣ ба раванди қонунигардонии амалҳои молиявӣ диққати махсус дода мешуд, ки ин раванд боиси инкишофи муносибатҳо

гардида, тарафхоро ухдадор мекард, ки вазифаҳои худро саривақт иҷро намоянд. Дар байни иттиҳодҳои истеҳсоли ва истеъмоли шартномаҳо ба имзо мерасиданд, ки ин гуна шартномаҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи аҳоли бо молҳои саноати баста мешуданд. Ҳамин гуна як шартнома байни “Иттиҳоди истеъмолии ноҳияи Хучанд” (Матлуботи ноҳияи Хучанд “Райпотребсоюз”) ва “Иттиҳоди истеҳсолии байниноҳиявӣ” (Межрайпромсоюз) 25 майи соли 1932 баста шуда буд. Мазмун ва мундариҷаи шартнома дар 17 банд инъикос ёфта буд, ки дар он масъалаҳои истеҳсоли, барасмиятдорӣ, масъулияти тарафҳо, дарёфти ашёи хом, вазифаҳои тарафҳо, маблағгузорӣ, муҳлати иҷроиши шартнома бо бонки давлатӣ, маблағи умумии фармоишот, харочоти асосӣ ва иловагӣ, ухдадории тарафҳо, макони иҷроиш ва суроғаи тарафҳо ҷой дода шудааст. Бояд гуфт, ки дар шартномаҳои ба ин монанд муносибатҳои истеъмолиро истеҳсоли дида мешаванд. Муайян шудани тамоми паҳлӯҳои муносибатҳои тарафайн ин нишонаи баланд будани дарки ҳукукии мардум ба ҳисоб меравад [9].

Айнан ҳамин гуна шартнома миёни МТС-и шаҳри Хучанд ва “Иттиҳоди саноати байниноҳиявӣ шаҳри Хучанд” 2 январи соли 1933 низ баста шуда буд, ки дар шартномаи мазкур ухдадории тарафҳо дарҷ гардидааст.

Фаъолияти иттиҳодҳо ва артелҳои саноатӣ таҳти назорат ва идораи бевоситаи Ҳизби Коммунистӣ ва ҳокимияти иҷроия қарор дошт ва бинобар ин Ҳизби Коммунистӣ дар назди артелҳо вазифагузорӣ менамуд. Чунончи 26 августи соли 1932 барои баланд бардоштани истеҳсолот ва қонеъ гардонидани талаботи мардум бо маҳсулот аз ҷониби ҳукумат ба артелҳо вазифагузорӣ карда шуда буд. “Аз ҷониби ҳизб ва ҳукумат ба ташкилотҳои дастаҷамъии истеҳсоли вазифа гузошта мешавад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолии заҳматкаш истеҳсоли молҳои ниёзи аввали мардумро баланд бардоранд.

Мутаасифона бояд қайд намуд, ки сарварони артелҳо ба ин масъала диққати ҷиддӣ намедоданд. Ба масъалаи мазкур диққати махсус дода, маъмурияти артелҳо вазифадор карда мешаванд, ки бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда истеҳсолотро баланд бардоранд. Бояд ба нуқтаҳои зерин аҳамият дода шавад.

1. Корро дар байни коргарон дар хусуси омӯхтани таҷрибаи якдигар вусъат бахшед.
2. Ба сифати маҳсулоти истеҳсолкардаи ҳунармандон диққати махсус дода, онҳоро ҳавасманд гардонед.
3. Ба артелҳо коргарони навро ҷалб намуда, бо ин роҳ сифат ва ҳаҷми маҳсулотро боло бардоред.
4. Методҳои ҳавасмандкуниро миёни коргарон истифода намуда, мусобикаҳои меҳнатӣ ташкил намоед. Ин раванд бояд 100% амалӣ карда шавад.

Ҳолати артелҳоро ба инобат гирифта, ҳукумат ва Ҳизб ёрии худро ба онҳо дарёф намероданд” [10].

Гуфтан лозим аст, ки Иттиҳодҳо дар ташаккули системаи идора дар соҳаи саноат нақши марказиро мебозиданд. Ин аст, ки 17 ноябри соли 1932 дар иттиҳод ҷаласаи интиҳоби намоёндагон иттиҳод ба Пленуми иттиҳод баргузор гардид, ки дар он 17 нафар интиҳоб шуда буданд. Ҳамчунин дар маҷлис вакилони анҷумани ҷумҳуриявӣ аз иттиҳод интиҳоб шуданд [11].

Аз соли 1931 сар карда бо мақсади ҳавасмандгардонӣ ба он коргароне, ки нақшаро барзиёд иҷро мекарданд, додани иловапулиҳо оғоз ёфт. Ба ғайр аз ин онҳо ба рӯйхати меҳнаткашони зарбдор дохил карда мешуданд. Онҳо дар байни коргарон ва аҳли ҷомеа обрӯи баландро сазовор буданд. Дар соли 1932 аз ҳафт артели тобеи “Иттиҳоди истеҳсолии Хучанд” 50 нафар аз ҷумла аз артели “Маишат” 6 нафар, аз артели “Тамоқучиён” 2 нафар, аз артели “Соҳтмончиён” 9 нафар, аз артели “Оҳангарон” 5 нафар, аз артели “Шарқи озод” 3 нафар, аз артели “Саргарошон” 3 нафар ва аз артели

“Музадӯзон” 22 нафар ба рӯйхати меҳнаткашони зарбдор дохил карда шуданд [12].

Бо гузашти вақт ва инкишофи сохтори иттиҳодҳо дар системаи идораи онҳо тағйирот ба миён омаданд. Дар соли 1933 дар ҳайъати Иттиҳод тағйирот ба амал омад: дар ҳайъати Иттиҳод артелҳои шаҳри Хучанд ва ноҳияҳои Ашт, Исфара, Конибодом, ва Панҷакент муттаҳид шуданд. Дар заминаи ин тағйирот низоми идора низ каме тағйир ёфт ва дигар иттиҳодҳо пурра барҳам дода шуда, Иттиҳоди истеҳсолии байниноҳиявӣ тамоми низоми саноатро назорат мекард. Ба таркиби он акнун на танҳо артелҳо, балки корхонаҳои калони саноатӣ низ дохил мешуданд.

Ҳамчунин аз соли 1933 сар карда дар шаҳри Душанбе Иттиҳоди саноати тоҷик (Таджпромсоюз) ташкил ёфт, ки ин иттиҳод саноати парокандаи Тоҷикистонро муттаҳид намуд ва дар натиҷа инкишофи саноат тезонида шуд. Бояд хотиррасон намуд, ки дар солҳои саноатикунонӣ нақши асосиро ин иттиҳод мебозид. Иттиҳод санаи 21 августи соли 1934 ба 9 артели дар ҳайъаташ буда 2500 рубро дар намуди кредит тақсим кард [13]. Ҳар яке аз ин артелҳо аз 2000 то 4000 рубл гирифтанд.

Дар солҳои минбаъда ташкили корхонаҳои саноатӣ бисёр ба назар мерасид. Аз соли 1935 то соли 1941 дар мамлакат шумораи коргарон ба маротиб афзуд. Соли 1941 дар ҶШС Тоҷикистон зиёда аз 140000 нафар коргарон фаъолият мебуданд, ки тақрибан 20%-и аҳли заҳматро ташкил мекарданд.

Новобаста аз дастовардҳои дар боло номбаршуда дар ташаккули иттиҳодҳои истеҳсолӣ дар Тоҷикистон як қатор монеаҳо ҷой доштанд:

1. Нарасидани кадрҳои баландихтисос – ҳукумати Шӯравӣ ҳамасола аз ҷумҳуриҳои бародарӣ дахҳо мутахассисони баланихтисоси соҳаи саноатро барои қорбари мефиристонд, аммо дар он солҳои 20 – ум ва 30 – юм ин кофӣ набуд;
2. Дар солҳои 20 – ум синфи коргари тоҷик ҳосатан ҳунармандони маҳаллӣ ба қори дастаҷамъӣ майл надоштанд. Барои ҳамин дар баъзе ҳолатҳо маҷбуран ба артелҳо муттаҳид карда мешуданд ва дар муттаҳидкунии артелҳо ба иттиҳодҳо низ ин падида дида мешуд;
3. Аз ҳисоб суғат инкишоф ёфтани низоми маориф дар мамлакат қариб 70%-и аҳоли бесавод буд. Ин ҳолат ба раванди ҳуччатгузори ва дигар қорҳо дар робита ба саводнокӣ монеа эҷод мекард;
4. Нарасидани ашӯи хом – дар давраи сохтмони сотсиализм мамлакат бӯҳрони сахти иқтисодиро аз сар мегузаронид ва барои ҳамин қобилияти пурра таъмин намудани ашӯи хомро ба ташкилотҳои саноатӣ надошт;
5. Набудани робитаи деҳот бо шаҳр аниқтараш робитаи кишоварзӣ бо саноат. Дар солҳои 20-ум масъалаи асосӣ таъмини равобит миёни кишоварзӣ ва саноат ба ҳисоб мерафт.

Ҳамин тавр дар рушд ва ташаккули саноат дар ҶШС Тоҷикистон нақши иттиҳодҳои истеҳсолӣ хеле қалон буд. Нақши иттиҳодҳо дар инкишофи артелҳои саноатӣ намоён мебошад, зеро тамоми масъалаҳои молиявии артелҳо тавассути иттиҳод ҳаллу фасл карда мешуд. Ин ба он мусоидат намуд, ки масъалаҳо саривақт ҳал гардида, барои инкишофи минбаъдаи артелҳо заминаи мусоид фароҳам оварда шавад.

Дар баробари ташаккули низоми саноат синфи коргари тоҷик низ ташаккул ёфт. Дар ин давра коргарони маҳаллӣ низ соҳибихтисос гардиданд. Ҷорабинҳои ҳукумати шӯравӣ ба он мусоидат кард, ки аҳволи иҷтимоию иқтисодии халқ рӯ ба беҳбудӣ оварад. Дар ин маврид як нуктаи муҳимро бояд қайд кард, ки инкишофи минбаъдаи саноати Тоҷикистон ба давраҳои сиёсати нави иқтисодӣ (1920 – 1929) ва давраи аввали саноатикунонӣ (солҳои 1930 – 1941) сахт вобастагӣ дорад. Маҳз дар ҳамин давра пояҳои мустаҳками саноати Тоҷикистон бо

ташкил ва ташаккули артелҳо ва тадричан ба заводу фабрикаҳо табдил додани онҳо гузошта шуда буд.

ПАЙНАВИШТ:

1. БДВС., Ҳазинаи №172., Рӯйхати №1. Парвандаи №36, в. 35.
2. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №1. Парвандаи №20., в. 21.
3. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №2. Парвандаи №3., в. 5.
4. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №1. Парвандаи №56., в. 1.
5. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №1. Парвандаи №12., в. 1.
6. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №2. Парвандаи №22., в. 39.
7. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №2., в. 29.
8. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №2., в. 32.
9. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №2., в. 49-53.
10. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №16., в. 28.
11. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №16., в. 34.
12. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №38., в. 2-3.
13. БДВС., Ҳазинаи №172. Рӯйхати №3. Парвандаи №62., в. 1.
14. *История Ленинабада (научно-популярный очерк).* – Душанбе: Ирфон, 1986. – 608 с.
15. *История таджикского народа. Том 5. Новейшая история (1917-1941).* – Душанбе, 2004. – 477 с.

REFERENCES:

1. *Sughd Viloyat State Archive. Fund 172. Inventory 1. Case 36. Sheet 35.*
2. *SVSA (Sughd Viloyat State Archive). Fund 172. Inventory 1. Case 20. Sheet 21.*
3. *SVSA. Fund 172. Inventory 2. Case 3. Sheet 5.*
4. *SVSA. Fund 172. Inventory 1. Case 56. Sheet 1.*
5. *SVSA. Fund 172. Inventory 1. Case 12. Sheet 1.*
6. *SVSA. Fund 172. Inventory 2. Case 22. Sheets 39.*
7. *SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 2. Sheet 29.*
8. *SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 2. Sheet 32.*
9. *SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 2. Sheet 49-53.*
10. *SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 16. Sheet 28.*
11. *SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 16. Sheet 34.*
12. *SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 38. Sheet 2-3.*
13. *SVSA. Fund 172. Inventory 3. Case 62. Sheet 1.*
14. *The history of Leninabad (Scientifico-Popular Essay).* – Dushanbe: Cognition, 1986. – 608 pp.
15. *The history of the Tajik nation. Volumes 5. The newest history (1917 – 1941).* – Dushanbe, 2004. – 477 pp.